Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, 1943-06-21, iš Štuthofo – į Vilnių

Adresse:

Adresse[:]

Prof. Dr. B. Sruoga
Lager Stutthof b. Danzig
Block VIII E

Wanduk und Daliuk!
Ich habe Ihnen die Briefe am 7 u. 14 Juni geschrieben, – hast du erhalten? Ab 1. Juni unsere Lage ist verändert, wir wohnen ähnlich wie im Hotel, haben Radio, Schachspiel u.s.w. Unser Arzt beobachtet unsere Gesundheit und repariert jede Kleinigkeit. Ich fühle mich gut – physisch. Ich habe das Recht jede Woche ein Brief zu schreiben und zu erhalten. Die Paketen – auch. Die Briefe kommen zu uns jede Samstag, die Paketen – jeden Montag und Donnerstag. Von dir habe ich blos ein Brief und eine Postkarte erhalten. Bekomm ich auch 4 (vier) Paketen, – der letzte Pakett war mit deine Kaffeemischung – besten, besten Dank! Du kannst dir vorstellen, welche Freude das alles mir macht! Die Paketten kommen in Ordnung, bloss wäre es gut etwas besser (kräftiger) einpacken. Brot aus Bugiai kommt schlecht: halbe ist schon grün. Der Inhalt des letzten Paketen war am besten. Wenn wirst du noch mal Pakete schicken, lege bei diese Kaffeemischung, – werde ich erhalten. Lage bei noch Dein und Dalias Bild. Ich brauche Rasierpasta „Skutal“, die möchte ich am schnellsten bekommen. Bei uns auch man spricht über baldige Freilassung, aber genau weiss ich gar nichts. Eines Tages glaube ich diesen Gesprächen, anderen Tag meine ich, dass alles das ist bloss Quatsch. Ich arbeite freiwillig im Lagersbüro (kann auch nicht arbeiten), – bei der Arbeit die Zeit ist kürzer und die Heimatweh ist nicht so schmerzlich. Dalia – hat vielleicht schon seine Examinen gehabt drücke sein Köpfchen still zart zum Herz – sie wird mich ohne Worten verstehen – ja, und Worte habe ich keine. Übermorgen ist dein Nomenstag. Mein Gott! Was kann ich dir glückwünschen, wie kann ich dich trösten?! Mein Heimatweh ist ungeheuer, und in deinem Namenstage wird es… hm, ja! Grüsse alle Nachbarn, Verwandten und Bekannten (vergiss auch Emilie nicht). Danke ich dir besten für alles. Küsse von mir herzlich und zart Daliukas, – meine Gefühle für Ihnen beide kann ich nicht ausprechen. Danke, danke!

Dein Balys

Stutthof, d. 21 Juni, 1943 [1r] // [1v] //

Adresas:

Prof. dr. B. Sruoga
Stutthofo stovykla prie Danzigo
Blokas VIII E

Vanduk ir Daliuk!
Birželio 7 ir 14 d. parašiau Jums laiškus, – ar juos gavot? Nuo birželio 1 d. mūsų padėtis pasikeitė, mes gyvenam kaip viešbuty, turim radiją, šachmatus ir t. t. [1] Mūsų gydytojas stebi mūsų sveikatą ir rūpinasi kiekvienu mažmožiu. Aš jaučiuosi gerai – fiziškai. Turiu teisę kiekvieną savaitę parašyti ir gauti po laišką. Siuntinius – taip pat. Laiškai ateina pas mus kiekvieną šeštadienį, siuntiniai – kiekvieną pirmadienį ir ketvirtadienį. Nuo Tavęs gavau tik laišką ir atviruką. Gavau ir 4 (keturis) siuntinius, – paskutiniame siuntinyje buvo Tavo kavos mišinys – labai labai ačiū! Gali įsivaizduoti, kiek džiaugsmo man tai suteikė! Siuntiniai tvarkingi, tik būtų neblogai juos geriau (tvirčiau) supakuoti. Duona iš Būgių sugenda: pusė jau būna pažaliavus. Paskutinis siuntinys buvo geriausias. Kai dar kartą siųsi siuntinį, įdėk tokios pat kavos – aš gausiu. Įdėk dar savo ir Dalios fotografijas. Man reikia skutimosi pastos „Skutal“, ją norėčiau gauti kuo greičiau. Kalbama, kad netrukus mus išleis, bet tiksliai visai nieko nežinau. Vienąkart patikiu tomis kalbomis, o kitą dieną galvoju, kad visa tai tik niekai [2]. Savo noru dirbu lagerio raštinėje (galiu ir nedirbti), – dirbant greičiau bėga laikas ir tėvynės ilgesys ne toks kankinantis. Galbūt Dalia jau laikė egzaminus – priglausk prie širdies jos galvelę tyliai ir švelniai – ji supras mane be žodžių – taip, o žodžių man stinga. Poryt Tavo vardadienis [3]. O Dieve! Ko galiu Tau palinkėti, kaip galiu Tave paguosti?! Tėvynės ilgesys begalinis, o per Tavo vardadienį bus… hm, taip! Perduok linkėjimus visiems kaimynams, giminėms ir pažįstamiems (nepamiršk ir Emilijos). Labai ačiū Tau už viską. Pabučiuok nuo manęs Daliuką širdingai ir švelniai, – savo jausmų Jums abiems negaliu išsakyti žodžiais. Ačiū, ačiū!
Tavo Balys

Stutthofas, 1943 m. birželio 21 d. [1r] // [1v] //

KOMENTARAI

[1] „Tikriausiai visi lietuviai būtų žuvę, jeigu nebūtų buvę paskelbti garbės kaliniais. 1943 m. gegužės 31 d. jiems, išrikiuotiems prie savo VIIIa bloko, SS hauptšturmfiureris kapitonas Teodoras Meyeris pranešė:“ (Arūnas Bubnys, „Lietuvių kelias į Štuthofą“, in: *Pragaro vartai – Štuthofas*, sudarė Alisa Rupšienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 25)

„– Nuo šiandien jūsų grupė vadinsis garbės kaliniais (ehrenhaeftlinge). Būsite apgyvendinti naujoje patalpoje, kuri bus vadinama 8E bloku. Nuo šiandien esate atleidžiami nuo privalomo darbo, nebent patys to panorėtumėt. Nereikės nešioti kalinio numerio, tik geltoną raištį ant rankos. Galėsite auginti plaukus, rašyti kas savaitę laiškus, gauti iš SS bibliotekos knygų. Į jūsų bloką bus įvestas garsintuvas, galėsite klausyti radiją. Viena jums griežčiausiai draudžiama: susitikti ir bendrauti su kitais kaliniais.
Kaip Mayeriui buvo įprasta, jis paburbėjo visus šiuos nuostatus po nosim, sunkiai suprantamu bavarišku akcentu, ir viskas. Vadinas, nei sušaudė, nei paleido, o kažką trečią išmislijo – visai nauja, nežinoma ir neįtikėtina.
Mayeris išsitraukė sąrašą ir kiekvieno dar atsiklausė:
– Nori dirbti ar ne?
Atsakyti buvo sunku, nes kiekvienas galvojo ligšiolinėmis kategorijomis. Atsisakysi biuro darbo, tave išvarys į laukų darbus, nes atrodė neįmanoma būti kacete ir nedirbti. Ligi šiol Stutthofas neturėjo garbės kalinių kategorijos, dėl to niekas nežinojo jų teisių ir privilegijų. Tik visiškai silpni bei senyvi mūsiškiai pasisakė nedirbsią. Pabaigoje pašaukti jau turėjo laiko apsispręsti, ir kai kurie, net pajėgesni, rizikavo atsisakyti darboviečių“ (Stasys Yla, „Garbės kalinių poaukštis“, in: *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*: Kaceto pergyvenimai, in: Putnam: Immaculata, 1951, p. 181)“.
[…]
„Civilinius raudonais kryžiais išdažytus rūbus pakeitė mums dryžuotais švariais kacetininkų rūbais; tokius šiuo metu dėvėjo tik ligoninės personalas. Tarp visų kitų kalinių apdaro – civilinių skarmalų – šie rūbai atrodė gana gerai. Mums buvo skirtas naujas blokas, buvęs anksčiau rūbų kameros dalimi, o paskutinėmis dienomis – siuvykla. Siuvyklą tuoj iškraustė, sienas perdažė, sunešė dviejų aukštų geležines lovas, kaip ligoninėj, ir pirmą kartą jas paklojo skalbiniais. Metalinių dubenėlių vietoj gavome baltus molinius, o kavai net puodukus – tokius pat, kokius vartojo ir SS vyrai.
[…]
Pirmasis įspūdis: mus nori greičiau paleisti, geriau atšerti! Kam gi būtų reikėję visus mūsų ligonius tuoj perkelti į naująjį bloką, ir paskirti Dr. Starkų čia juos specialiai prižiūrėti? Starkus net buvo įspėtas atsakysiąs savo galva, jei kas iš mūsų ligonių dabar mirtų. Vadinas, mūsų nusibaigimas jiems pasidarė nebenaudingas. Galbūt Lietuvoj prasidėjo protestai, neramumai dėl tų staigių ir gausių mirčių? O gal lietuviška administracija ten veda kokias derybas, rūpinasi gelbėti?
Kurie metė darbus, turėjo daugiau laiko svarstyti naują padėtį. Mes kiti per dienas dirbome ir net darbovietėse mažai galėjome susitikti ir pasikalbėti“ (*Ibid*., p. 182–183).

Balys Sruoga apibūdino lietuvių inteligentų virsmą garbės kaliniais, aprašė paleidimo iš lagerio viltį:

„Kažkas darėsi už lagerio sienų, ko mes nieku būdu negalėjome suprasti. Ar Berlyne, ar Lietuvoje, ar dar kur kitur, nežinia kas ir kur, bet tų įvykių atgarsiai pasiekdavo ir lagerį ir atsiliepdavo mūsų likimui.
Staiga vėl patvory išrikiuoja. Ateina lagerio viršininkas.
– Už ką jūs patekote į lagerį, aš nežinau, – sako jis mum, – bet jūs, matyti, būsite ne tokie kaip kiti. Yra gautas raštas, kad aš nuo šios dienos turiu jus laikyti kaip garbės katorgininkus – *Ehrenhäftlinge*. Apsigyvensite jūs dabar visai atskirai. Nuo šiol tiesioginis jūsų viršininkas būsiu aš, lagerio viršininkas. Lagerio seniūno – *Lagerälteste* – įsakymai jum neprivalomi, – jis tegali jum perduoti mano nutarimus. Galite plaukų nebekirpti, – galite nešioti ilgus plaukus. Galėsite kas savaitę rašyti ir gauti laiškus (iki šiol, kaip ir visi kiti, rašydavome ir gaudavome trumpus laiškus kas antrą savaitę). Bet laiškai turi būti neutralūs, apie lagerį ir politiką neturi būti nė žodžio rašoma. Svarbiausia, neturite teisės rašyti, kokiame lageryje esate. Rašykite stačiai *Lager Stutthoff*, kad nebūtų galima suprasti, kas čia per lageris, kur jūs sėdite. Su kitais kaliniais bendrauti ir kalbėtis nuo šiol jum griežtai draudžiama. Už pastebėtą bendravimą būsite grąžinti atgal į bendrus blokus. Darbas jum nuo šiol nebeprivalomas. Nebent kas norės savo noru kokį darbą dirbti. Nešioti numerį su trikampiu jau nebereikia. Galite, kad norite, dėvėti savo švarką, ant rankovės prisisiuvę geltoną raikštį. Bet dryžuotos lagerinės kelnės jum vis tiek ir toliau privalomos. Lagerio drausmė jum taip pat privaloma. Jūs esate garbės kaliniai, bet vis dėlto kaliniai – *Ehrenhäftlinge doch Häftlinge*.
Apkvaišome visiškai išgirdę tokią negirdėtą neregėtą naujieną. Kas gi pasaulyje turėjo atsitikti, kad lagerio viršininkas taip pasikeitė, toks mandagus pasidarė? Ar tikrai jau mes būsime išgelbėti, tikrai mirti nebereikės?
Visi buvome įsitikinę, kad dabar mus jau tikrai iš to pragaro paleis. Mes baisiai pykdavome, kai senieji kaliniai dėl mūsų džiaugsmo skeptiškai linguodavo galva ir sakydavo:
– Netikėkite esesninkam. Niekur jus nepaleis! Pamatysite!
Deja, šitie skeptikai teisybę sakė.
Dabar davė mum po visiškai naujintėlį dryžuotą lagerinį apsivilkimą, davė padoresnius skalbinius. Kas norėjo, galėjo ir savus dėvėti. Apgyvendino naujai suremontuotame barakėlyje, pastatė geležines kaip ligoninėje dviejų, nebe trijų, aukštų lovas, plačias tokias. Davė net po pagalvę su užvalkalu, davė net po švarią paklodę, po tris antklodes! Valgomasai kambarys – atskirai. Valgomajame kambary pakabino radijo garsiakalbį! Štai kas pasidarė!
Nebebuvo jokio svetimo bloko viršininko, – mes patys iš savo tarpo tokį viršininką rinkdavomės. Su mumis buvo apgyvendintas mūsų kolega gydytojas, medicinos profesorius, turėjęs geriausią vardą visų lagerio ligonių tarpe, – ir jam buvo pasakyta, kad jis dabar atsako už mūsų gyvybę. Jis dabar privaląs žiūrėti, kad niekas mūsų daugiau nebemirtų! Tuomet tai mum jau šis tas paaiškėjo. Mūsų draugai, pasiskubinę numirti, savo kančiomis atpirko mūsų gyvybę. Jų mirtis, matyti, vokiečių valdžiai bus pridariusi apsčiai nemalonumų, kad ji nutarė mus daugiau nebemarinti.
Mūsų naujas barakas buvo ypatingoje padėtyje“ (Balys Sruoga, „Garbės katorgininkai“, in: *Dievų miškas*: Memuarai, redagavo Donata Linčiuvienė, (ser. *Lietuvių literatūros lobynas*. *XX amžius*, Nr. 3), Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 159–161).

Antanas Kučinskas paliudijo pasikeitusį valdžios požiūrį į kalinius iš Lietuvos:

„Pirmadienis, gegužės m. 31 diena. Po pietų dirbam kaip paprastai. Tik staiga įsakymas surankioti iš darbų visus „litauerius“ (taip mus vadino) ir pargabenti į bloką. Susirikiavę laukiame ir svarstome, kas čia bus: paleis, sušaudys, pakars, pagirs ar įkrės į užpakalį. Paskutinė galimybė buvo realiausia, nes mūsų blokavas vokietis (dabar bvome 8-tam bloke) jau seniai griežė ant mūsų dantį, kad neišmokstam jo bloke kasdien dainuojamų vokiškų dainų.
Ateina hauptsturmfuereris Meyer, stovyklos administracinės dalies vedėjas, faktiškasis vyriausias stovyklos tvarkytojas, gan aukšto laipsnio smogikų kariuomenės karininkas. Su kaliniais tiesioginiai jis beveik nesusidurdavo, tik retkarčiais po apelio priimdavo raportą. Rankoje laiko kažkokį popierį…
Momentas labai rimtas. Gyvybė ar mirtis – visa jo rankose.
Jis prakalba į mus labai neaiškia bavariška tarme:
– Nuo šiandien jūs būsite *garbės kaliniais* (Ehrenhaeftlinge). Galėsite auginti plaukus, nereikės nešioti numerio, galėsite rašyti kas savaitė laiškus ir esate atleidžiami nuo privalomo darbo. Jei kuris norės, galės pasilikti tame pačiame darbe ir toliau. Gyvensite atskirame bloke, kuris vadinsis 8 E. Galėsite gauti iš smogikų bibliotekos knygų. Su kitais kaliniais bendrauti jums griežtai draudžiama.
Baigęs aiškinti mūsų būsimojo gyvenimo nuostatus, patikrino pagal sąrašą visus, kas atsisako nuo darbo, ir kas toliau pasilieka dirbti. Tie, kurie turėjo geresnį darbą, pasiliko savo vietose, o kiti pasitraukė.
Ar tai sapnas, ar tikrovė? – nesusigaudome. Bet džiaugsmas buvo didelis, nes atrodė, kad šiuo įsakymu mums visiems automatiškai buvo nubrauktas mirties sprendimas. Kodėl? Ar kas pasikeitė tėvynėje? Ar tai yra paruošimas mus paleisti? Spėliojimų buvo daug, bet kuris buvo teisingas, niekas nealėjo užtikrinti. Tačiau vieno dalyko niekas neįspėjo: tai, kad stovykloj mums reikės išbūti dar dvejus metelius…
Tuoj visus nuvarė maudytis, išdavė naujus baltinius ir visiškai naujus dryžuotus rūbus. Vėl grįžome į dryžius, nes po dezinfekcijos buvo tekę gana įvairūs rūbai su raudonais kryžiais. Vadinasi, iš kryžiuočių vėl į zebrus…
Atėjome į naują mums skirtą patalpą, kuri dar nebuvo pilnai baigta: viename kambaryje dar tepliojo sienas, o kitame taisė mūsų lovas. Čia nuolat sukinėjosi pats hauptsturmfuehrer'is ir griebėsi tvarkyti tai vieną, tai kitą daiktą, o mes, kaip ponai, stovime ir žiūrime, ir stebimės, iš kur tas stropumas. Šitam dalykui suprasti reikia pažinti vokietį, vokietį, kuriam įsakymas yra viskas.
Dar didesniam mūsų nustebimui, lovoms buvo duotos baltos paklodės, o šiaudinės pagalvėlės buvo apvilktos baltais užvalkalais. Antras kambarys buvo mūsų valgomasis ir darbo kambarys. Sunešė baltus molinius bliūdelius ir puodukus, tokius, iš kurių valgo ir geria patys smogikai. Žodžiu, visa kaip toje pasakoje apie dvylika brolių juodvarniais lakstančių… Tik mūsų buvo ne dvylika, o 37. Tačiau tą dieną daugiau negu tuzinas mūsiškių dar gulėjo ligoninėje. Juos tik palaipsniui grąžino į mūsų bloką, kur jie galėjo pamažu sveikti.
Buvo kalbama, kad ir maistą mums duos iš smogikų virtuvės. Rytojaus dieną gavome dar iš kalinių virtuvės sriubos, kurioje buvo ne mažiau smulkių mėsos gabaliukų ir aiškiai buvo galima konstatuoti riebalų buvimas. Pavalgėme, kaip po ilgos gavėnios per Velykas, tačiau naudos iš to buvo tiek, kad dažnai reikėjo bėgioti į būdelę… Vėliau valgis pasiliko toks pat, koks buvo prieš tai, koks buvo duodamas visiems kaliniams.
– Na, Joni, dabar galime auginti plaukus, būsime frantai, o kai ataugs plaukai, tai pagal tavo sapną važiuosime namo, – ėmė draugai šaipytis iš mūsų sapnų aiškintojo.
– Vieton plaukų geriau duotų daugiau duonos, nes pilve vis tiek vilkai staugia…
Kad iš tolo galėtų pastebėti tos akys, kurioms pavesta mus sekti, ar nesimaišome su kitais kaliniais, ant kairiosios rankos turėjome nešioti geltoną raikštį. Be to, laiškus mums liepė rašyti ant paprasto popierio ir paprastų vokų, kur nebūtų žymės, kad jie eina iš koncentracijos stovyklos. Ir adrese buvo draudžiama minėti koncentracijos stovyklos vardas.
Tas staigus ir nelauktas mūsų padėties pakeitimas daug kam buvo mįslė. Mūsų stovykloj tokios kalinių rūšies, kaip garbės kaliniai, iki šiol dar nebuvo. Kai kas mus ėmė įtarinėti, ar nepasidarėme vokiečių bičiuliais. Patys gi manėme, kad tėvynėje įvyko koks nors pakitimas lietuvių vokiečių santykiuose. Tačiau netrukus atvežė naujų 16 žmonių grupę. Tai buvo spaudos ir spaustuvių darbininkai, kaltinami už nelegalios spaudos platinimą. Tas parodė, kad tėvynėje jokių pakitimų nėra.
Tikrumoje mūsų būklę pakeitė ne kas kitas, kaip mūsų mirusieji bendro likimo broliai. Jų mirtis sukrėtė visą kraštą, tautiečiai visur viešai ir slaptai šaukė, kad Stutthofe žudomi lietuviai inteligentai. To šauksmo pabūgęs, geštapas ir pakeitė mūsų gyvenimo sąlygas. Nuo tada buvome traktuojami kaip įkaitai, bet buvome vadinami „garbės kaliniais“.
Jei dar nors mėnesį būtų tekę gyventi senose aplinkybėse, vargu ar bent trečdalis būtų mūs išlikęs“ ([Antanas Kučinskas] A. Gervydas, „Garbės kaliniai“, in: Už spygliuotų vielų, Chicago: Lietuvių katalikų spados draugija, 1951, p. 79–81).

Svarstomos priežastys, kodėl lietuvių inteligentai tapo garbės kaliniais, o jų gyvenimo sąlygos Štuthofo lageryje pakito:

„Iki šiol tebėra mįslė toks vokiečių politikos posūkis ir garbės kalinių statuso suteikimo lietuviams priežastys. Lietuvoje tuomet jau buvo pasklidusios žinios apie lietuvių inteligentų naikinimą Štuthofo koncentracijos stovykloje. Gal naciai, nepageidaudami neramumų Lietuvoje, garbės kalinius tikėjosi panaudoti savo politiniams žaidimams su lietuvių tauta: duosite žmonių į kariuomenę ir darbams reiche, paleisime lietuvius – koncentracijos stovyklų kalinius. Galbūt turėjo įtakos ir suimtųjų giminaičių ar draugų pažintys su kai kuriais okupacinės valdžios pareigūnais. Vis dėlto faktas, kad grupei lietuvių inteligentų buvo palengvintos gyvenimo koncentracijos stovykloje sąlygos, rodytų tai buvus politinį sprendimą, kuris negalėjo būti nesuderintas su aukščiausiomis Berlyno instancijomis. „Suminkštinti“ Lietuvos gestapo pareigūnai nebūtų įstengę savarankiškai išgauti garbės kalinių statuso, juo labiau kad 1943 m. vasarą įvyko didelės permainos ne tik inteligentų grupės, bet ir visos koncentracijos stovyklos kalinių gyvenime“ (Arūnas Bubnys, „Lietuvių kelias į Štuthofą“, in: Pragaro vartai – Štuthofas, sudarė Alisa Rupšienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 26).

[2] Antanas Kučinskas aprašė kalinių laisvės viltį:

„Kalinio gyvenimas nesudėtingas. Jo pasaulis darosi mažas. Jo mintis nebepajėgia nei kurti, nei leistis į platesnius pasaulio horizontus. Jo valia darosi abejinga visokiems troškimams ir geismams. Didžiausias jo rūpestis – išsaugoti gyvybę ir išsisukti nuo mušimų.
Tačiau kiekvieno širdies gelmėse glūdi laisvės ilgesys, o mintys nuolat sukasi apie šeimą, apie artimuosius ir apie tėvynę. Jis norėtų dar grįžti, grįžęs gyventi daug protingiau. Jo širdį suspaudžia kiekvienas prisiminimas, kada jis buvo šiurkštus savo žmonai, vaikučiams ar artimiems. O koks jis dabar būtų visiems geras!
– Na, klausykit, na, už ką čia mus toj prakeiktoj stovykloj laiko? Juk mes nieko nepadarėm, mums nė vienam neiškėlė bylos. Ne, ne, mus čia ilgai nelaikys. Atvežė tik pagąsdinti. Pamatysit, tuoj bus Hitlerio geburgstagas (gimimo diena, balandžio 20), bus amnestija ir mus visus paleis… Aš jum sakau, kad paleis, tai paleis, – nuolatos kalba Jonukas, kuris vis nenustoja vilties greitai išeiti iš stovyklos ir kuriam būdavo baisiai sunku iškęsti nekalbėjus.
– Gal kartais…
– Ne, tai tuščios svajonės, – savo žodžiais pila šalto vandens gana abejingai nusiteikęs mano kaimynas. – Jūs nepažįstate gestapo: jis niekad nepaleidžia savo aukos, kuri pateko į jo nagus.
– Ot, vis tiek paleis. Šiąnakt sapnavau, kad man ataugo plaukai, o plaukus visada sapnuodavau prieš kelionę…
– Kvaili tavo čiauškalai, – žiauriai pasmerkia mūsų optimistą kitą nelaimės brolis, kuris tarėsi taip pat turįs pranašystės dovaną.
– Klausyk, – neiškentęs įsikišu, – ko tu užsipuoli žmogų ir neduodi jam pasidžiaugti laisvės mintimi? Tegu sau tiki ir kalba, jam bus ant širdies lengviau.
– Mane erzina jo plepumas, negaliu pakęsti…
– Čia skonio reikalas.
– Sakai, Mackonio reikalas? – juokais kažkuris nukreipia kalbą į šalį, nes mūsų tarpe buvo vienas tokia pavarde.
Ir vėl verčiam žvyrių, krapštomės po žemę, o širdy kiekvienas slapčiomis pamanom: gal ir paleis. Tada per visą kūną perbėga maloni šiluma, o prieš akis stoja savas šiltas butas, brangūs artimieji ir ant stalo daug daug duonos“ ([Antanas Kučinskas] A. Gervydas, „Mus tikrai paleis“, in: *Už spygliuotų vielų*, Chicago: Lietuvių katalikų spados draugija, 1951, p. 64–65).

[3] Vandos Sruogienės vardadienis minėtas birželio 23 d. Prieš pat vardadienį Vanda Sruogienė, siekdama užtarimo vokiečių suimtam vyrui bandė susitikti su lietuve, Kuršėnų dvarininkaite, kuri buvo gerai pažįstama su Vilniaus gestapo viršininku. Ji, dėdamasi, kad yra politiškai neutrali, padėti atsisakė. Vanda Sruogienė jautėsi pažeminta: „Mamą ramino draugai, o Juzukas [Nemeikša], atvažiavęs iš Kauno, jos Vardo dieną, birželio 23-iąją, išsivežė ją į Trakus bent kiek prasiblaškyti. Tačiau ir šioji išvyka, žadėjusi būti maloni, nuotaikos nepataisė“ (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros institutas, 2012, p. 56).